

Kalicz Nándor – T. Biró Katalin –
M. Virág Zsuzsanna

Vörs, Máriaasszony-sziget

(Somogy megye)

A lelőhely

Az egykori Kis-Balaton keleti peremén, Somogy megye Zala felé néző nyugati részén elhelyezkedő Vörs község határában számos lelőhelyen a legkorábbi neolitikum óta szinte minden korszak emléke maradt meg. A terület környezeti adottságai, a Balaton és a Kis-Balaton lápvilága, a somogyi dombok és a közeli hegyvidék olyan életteret jelentett, amely a megélhetés szempontjából változatosan kiaknázzható élelemforrásokat biztosított.

A térség régészeti kutatása az egykori Kis-Balaton rekonstrukciójához kapcsolódóan az elmúlt két évtizedben újabb lendületet vett. E munkálatok során 1989–1991-ben került elő a Máriaasszony-szigeten az a korai neolitikus település, amelynek további kutatására 1999-ben nyílt lehetőség.

A Máriaasszony-sziget a Balaton délnyugati szögletéhez kapcsolódó Kis-Balaton keleti medencéjének keleti peremén északi irányban mintegy 1400–1600 m hosszan elnyúló homokos félsziget, amelynek legmagasabb pontja kb. 3–5 m magasságban emelkedik ki a környező lápos területből (1. kép). A környéken végzett fúrásvizsgálatok és régi térképek alapján megállapítható, hogy a félszigetet korábban nyílt víztükör, az egykori Balaton vehette körül. A dombhát kitűnő megtelepedési lehetőséget nyújtott, amelyet az eddigi kutatások során számos különféle kultúra és népesség (Starčevo, Lengyel III/b., Balaton-Lasinja?, Kostolac, Kisapostag, későkelta-korarámai, Árpád-kor) hagyatékának előkerülése bizonyít.

Előzmények

Az ásatás közvetlen előzménye a kaposvári Rippl Rónai Múzeum régészei által 1989–1991 között folytatott feltárássorozat volt, amely elsődlegesen a mai vadászles és kilátó helyén 1989-ben feltárt középkori templom környezetének vizsgálatára irányult. Kutatásaink szempontjából Mógáné Aradi Csilla 1990. évi feltárása volt döntő jelentőségű¹, amikor az előzetesen elvégzett geofizikai vizsgálatok eredményei alapján a templomtól délre fekvő területen négy kisebb szelvény feltárására került sor. Az így átvizsgált közel 500 m²-nyi területen került elő az az igen gazdag korai neolitikus településre utaló leletanyag, amely később a Starčevo kultúra jellegzetes leletanyagának bizonyult.

A Starčevo kultúra 1990-ben feltárt objektumai, illetve azok részletei kisebb-nagyobb, egymásba kapcsolódó, szabálytalan alakú anyaggyerő gödörkomplexumok voltak, amelyek közül a két legnagyobb kiterjedésű (18. és 36. sz.

Vörs, Máriaasszony-sziget

Nándor Kalicz – Katalin T. Biró –
Zsuzsanna M. Virág

The site

On the territory of the village Vörs, lying at the eastern margin of the former Kis-Balaton ("Little-Balaton") marshes, on the western border of Somogy county facing the neighbouring Zala county there were sites and finds from various periods located from almost all periods of prehistory since the Early Neolithic period. The exceptionally favourable environmental endowments of the site, meeting point of several ecological niches – the open freshwater lake environment of the lake Balaton, the Kis-Balaton marshes, the Somogy loess hills and the not very distant mountainous region of the Balaton Highlands and the Bakony offered an ideal framework for prehistoric people with various sources of subsistence, food and raw materials.

The archaeological investigations of the region received new impetus from the rescue excavations performed in connection with the reconstruction of the former Kis-Balaton marshes. The preceding archaeological survey and excavations performed between 1989–1991 yielded rich material of an Early Neolithic settlement on the site Máriaasszony-sziget. The significance of the prehistoric finds made the further research of the site necessary. Thus the excavations were renewed and continued in 1999.

The "Máriaasszony-sziget" is a longish sandy peninsula extending some 1400–1600 m long in northern direction on the eastern margin of the Kis-Balaton marshes, connected to the south-western corner of lake Balaton. Its highest point is elevated some 3–5 meters above the surrounding marshes (Fig. 1.) On the basis of shallow boreholes drilled in the marshes and the evidence of old maps it can be stated that the peninsula used to be surrounded formerly by the open lake, the water of Balaton itself. The sandy ridge could offer excellent conditions for settlement for the prehistorical communities. According to the results of excavations performed so far, there were elements from the legacy of at least 8 different archaeological cultures and people found here (finds from the Early Neolithic Starčevo culture, Early Copper Age Lengyel III. culture, Middle Copper Age Balaton-Lasinja culture, Late Copper Age Kostolac culture, Early Bronze Age Kisapostag culture, Late Celtic and (Early-) Roman period, (Early Medieval-) Árpád-dynasty period).

Antecedents of the present excavations

The immediate antecedents of the present research were the series of rescue excavations performed by the archaeologists of the Somogy County Museum between 1989–1991. On the place of the present observation tower the remains of an Early Medieval church had been spot-

1 RF 44/1992

obj.) igen gazdag leletanyagot tartalmazott. A neolit településhez tartozhatott egy ugyanekkor feltárt melléklet nélküli zsugorított csontvázas temetkezés és esetleg két kemence is. Az észak-déli irányban húzódó szelvénytárral összességében 75 m hosszán állapíthattuk meg a korai neolitikus közösség intenzív megtelepedésének nyomait.

A leletmentés nem terjedt ki a teljes félszigetre. A lelőhelyet megkutatott, de korántsem teljesen feltárt állapotban adtuk át a leletmentést finanszírozó Nyugat-Dunántúli Vízügyi Igazgatóságnak (NYUVIZIG), amely a kis-balatoni rendezési tervek szerint csemete tölgyest telepített a lelőhelyre.

Újabb kutatások a lelőhelyen

Az 1990. évi feltáráskor neolitikusként felismert, illetve a feldolgozás során a korai neolitikus Starčevo kultúra hagyatékaként azonosított leletanyag alapján a Mária-asszony-szigeten a kultúra egyik legészakabbra fekvő települése helyezkedett el. A lelőhely elsőként bizonyította kétségtelenül, hogy e kultúra népessége dél felől (a Drávától a kisebb folyóvölgyek mentén felhúzódva) elérte a Balaton vidékét. Ettől északabbra csak egy lelőhely vált ismertté Gellénházán, amelyet a Zala folyó völgyén továbbjutó közösségek létesítettek.

A dunántúli korai neolitikum szempontjából kiemelkedő jelentőségű lelőhely további kutatására T. Biró Katalin és M. Virág Zsuzsanna vezetésével 1999-ben a SMMI és a MNM támogatásával nyílt lehetőség². A kutatás konzulense Kalicz Nándor volt. A feltárást felújításának alapvető célja a Starčevo kultúra leletanyagának gyarapítása mellett a település nagyobb felületű kutatása, illetve a korai neolitikum szempontjából rendkívül fontos természettudományos forrásanyag gyűjtése volt.

Kutatási területünket a NYUVIZIG erdőgazdaságával egyeztetve jelölhettük ki, amely összességében 1000 m²-nyi felület feltárást engedélyezte az 1999. évi ásatások idejére már jelentősen felnövekedett csemete tölgyes kevésbé fejlett részén. A kutatásra átengedett terület az 1990. évi szelvények közelében helyezkedett el, így a nagyobb összefüggő felület megismerése érdekében szelvényeinket a korábbi ásatások területéhez kapcsolódva jelölhettük ki. 1999-ben mintegy 300 m² összefüggő felületet kutattunk át. A feltárást során az erdőtelepítéssel jelentősen megbolygatott humuszréteget munkagéppel távolítottuk el.

Az 1999. évi feltárást (2. kép)

A feltárási felületet az Aradi Csilla által kutatott 90/1, illetve 90/2 sz. szelvények által közbezárt területen, azokhoz csatlakoztatva jelöltük ki, ahol 1990-ben az egyik leggazdagabb Starčevo objektum, valamint a melléklet nélküli csontvázas temetkezés került elő.

Az 1999. július 21. és augusztus 6. között lefolytatott ásatás során a félsziget gerincének, dél felé enyhén lejtő

ted by preceding archaeometrical prospection studies. The excavations were primarily directed at opening the church and its surroundings. Most important for the present work, the excavations of 1990 opened four sections to the south of the church. The excavation report by Csilla M. Aradi¹ gave an account of, among others, a rich Neolithic material found on the excavated surface of cca. 500 m² extent. Subsequent research could identify these finds as the heritage of the Early Starčevo culture.

The units belonging to the Starčevo culture, excavated in 1990, better to say, details of units observed were concatenated irregular clay extraction pits. The two largest ones (pits 18. and 36.) contained a very rich archaeological material. Probably also belonging to the Neolithic settlement there was a burial in contracted position observed with no grave goods at the Neolithic activity area and two ovens. A row of trenches planted in north-south direction explored in a length of 75 meters the traces of intensive habitation of an Early Neolithic community.

The rescue excavations did not cover the complete surface of the peninsula. The site was transferred in an explored, but far from totally excavated state to the Directorate of West-Transdanubian Water Management (NYUVIZIG), financing the excavations. Later on a young forest of oak samplings was planted here as part of the recultivation plans for the Kis-Balaton area.

Recent excavations on the site

The finds classified as Neolithic during the 1990 excavations were subsequently identified as belonging to the Early Neolithic Starčevo culture. This is one of the northernmost lying settlements of this culture which proved for the first time that the population arriving from the South (direction of the river Drava) reached along the course of lesser rivers the region of Lake Balaton as well. Only one site is known further to the North at Gellénháza, founded by the communities proceeding along the valley of the Zala river.

The current research of the site, which has a primary importance for the Transdanubian Early Neolithic became possible in 1999 with the financial support of the Hungarian National Museum and the Somogy County Museum Directorate². Scientific consultant of the excavations was Nándor Kalicz. The main objective of the new excavations was, apart from getting more material from the Early Neolithic finds of the Starčevo culture, the investigation of settlement features on a large surface and collecting soil samples from closed Early Neolithic units, the scientific investigation of which is of primary importance for the study of the Early Neolithic period.

2 Az ásatásokat 2000-ben a Magyar Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma finanszírozásával folytathattuk.

1 RF 44/1992

2 In the year 2000, excavations were continued by financial support of Hungarian National Museum and the Ministry of Cultural Heritage

felületén észak-déli irányú, 30 m hosszú, 10 m széles összefüggő felületet kutattunk át. Az itt feltárt objektumok, jelentősen gyarapítva a sziget betelepültségéről korábban nyert adatokat, elsősorban az őskor különböző szakaszait képviselik. Az objektumokat az 1990. évi feltárás dokumentációjához kapcsolódva 43–58-ig számoztuk (2. kép).

A Starčevo kultúra leletanyagát tartalmazó 6. gödör, illetve gödörészlet mellett az ásatás kiemelkedő jelentőségű eredménye a kultúra temetkezésének előkerülése volt. Négy objektum sekély gödöralként, vagy kerámiatöredékekkel borított felületként értékelhető. A két további objektum (50. és 52. sz.) erőteljesebben lemedlyedő, viszonylag sok leletanyagot tartalmazó gödör volt. A temetkezés az 52. gödör aljának elérése után került elő. A középső rézkori Balaton-Lasinja kultúra igen szórványos leletanyaga mellett egy-egy objektum a korai rézkorba keltezett Lengyel III/b időszakot (43. objektum), illetve a késő rézkori Kostolac kultúrát képviselte (53. objektum) igen gazdag, jellegzetes leletanyaggal.

A felület nyugati részén koncentrálódva a kora bronzkori Kisapostag kultúra kevés anyagot tartalmazó gödrei és egy feltehetőleg ugyanerre az időszakra datálható kemence részlete került feltárássra (46., 48. obj.). Az 1999. évi feltáráson előkerült legkésőbbi időszakot a késő kelta-kora római kori megtelepülés nyomai; szabálytalan gödör és tároló verem képviselik (49., 51. obj.). A feltárás során valamennyi zárt objektumból természettudományos vizsgálatok céljára földmintát vettünk (mikromaradványok, talaj).

Jelentősebb objektumok

Starčevo kultúra

52. objektum: Starčevo hulladékgyöngör, alatta a Starčevo kultúra temetkezése. A temetkezés fölött feltárt 52. sz. objektum északi részét az 53. sz. Kostolac gödör megbolygatta. A megmaradt gödörészlet lekerekített sarkú téglalap alakú, szürkés barnás betöltésű kevés jellegzetes Starčevo kerámiával, kiegészíthető talpas kehellyel. (4. kép) A gödör aljához közel, a temetkezés felett sok faszénzsemcsét, néhány kőpengét és egy idollábat is találtunk.

A temetkezés az 52. sz. Starčevo objektumba beásva, annak kibontása után került elő (3., 5. kép). A feltűnően kisméretű dél és észak felé elkeskenyedő, lekerekített sarkú téglalap alakú, teknős aljú sírgödöröt halványbarna elszíneződés és a kagylóhéjak szóródása jelezte az 52. objektum aljában. Feltehető, hogy az objektum a temetéskor már feltöltődhetett, mivel hulladék edénytöredékek a sírgödörbe is bekerültek. A sírgödör felső részét északon elvágta az 53. objektum (Kostolac kultúra), de annak alja a sírig nem hatolt le, így a csontváz érintetlen maradt.

A sír D-É-i tájolású, fiatal felnőtt nő nagyon erősen balra zsugorított testhelyzetű, jó közepes megtartású csontvázát tartalmazta. A térdeket erőteljesen felhúzták, a sarokcsontok a medencénél helyezkedtek el. A felkarok a váz mellett feküdtek, az alkarokat az áll mellé húzták. A koponya feltehetőleg a sírgödör mérete miatt kissé felemelt és balra fordított, enyhén előre hajtott. A vázat

The area of the new excavations could be planted in accordance with the Forestry of the Directorate of West-Transdanubian Water Management (NYUVIZIG), who gave permission for the opening of a surface not surpassing 1000 m² on the less developed parts of the young oak forest. The appointed area was lying in the vicinity of the archaeological sections of 1990, thus the new sections could be laid down connected to the former excavation area. In 1999, a total of some 300 m² continuous surface could be investigated. During the excavation, the top soil which was already disturbed by the planting of the forest was detached by earth scrapers. The map of the archaeological units excavated in course of the 1999 campaign is shown on Fig. 2.

The 1999 excavations

The new excavation area was set out connected to the sections 90/1 and 90/2 planted by Cs. Aradi where one of the richest Starčevo units and the burial with no grave-goods were observed.

During the three weeks of the excavation (21st July-6th of August 1999.) a continuous surface along the ridge of the peninsula sloping slightly towards the south was opened, in the length of 30 m and 10 m width. The archaeological units unearthed here contributed essentially to the data on the habitation of the peninsula, especially in the prehistoric period. The new archaeological units were numbered in continuation to the documentation of the early 90-ies from 43 to 58 (Fig. 2.).

Apart from finding 6 new pits (and details of pits) containing the archaeological material of the Starčevo culture, the most remarkable result of the excavation was the discovery of a burial belonging to the same culture. Four of the units could be evaluated as bottom of shallow pits or sherd accumulations on the surface. The other two units (Nr. 50. and 52.) were more deep and yielded relatively rich evidence. The burial was found under the bottom of pit Nr. 52.

More recent periods were represented by sporadic finds of Middle Copper Age Balaton-Lasinja culture and rich pits of the Early Copper Age Late Lengyel culture (Lengyel IIIb period, unit 43.) and the Late Copper Age (Kostolac culture, unit 53.), respectively, with abundant and characteristic material.

Concentrated on the western part of the excavated surface, less abundant pits of the Early Bronze Age Kisapostag culture and details of an oven probably dated to the same period were found (units 46, 48.). The youngest period encountered during the 1999 excavations were traces of Late Celtic and Early Roman habitation, represented by an irregular pit and a deeper storage pit (units 49, 51). Soil samples were taken from all the closed archaeological units during excavation for the purpose of natural scientific examination of microfinds and soil.

a mellkas környékén részlegesen állati bolygatás érte: a bordák, fogak és alsó állkapocs stb. eredeti helyzetükből elmozdítva kerültek elő. Az ízületek végződése nem csontosodtak össze, amely az eltemetett nő fiatal korára utal.

A bal vállnál nagyméretű csőtálpas edény egyben megmaradt csőtálp-része, a jobb medencelapátnál nagyobb, bütyökdiszes edénytöredék került elő. A leginkább figyelemre méltó, hogy az 52. objektum aljától lefelé a sírgödör tele volt szórva a legkülönbözőbb méretű *Unio* kagylóhéjakkal, melyek vagy párosával, egyenként, vagy bizonyíthatóan törötten is kerültek a sírba. A legnagyobb kagylóhéj a koponya jobb halántékára tapadt. A kagylószórás a temetés kezdeti fázisától bizonyítható, mert a csontváz alatt és felett egyaránt előkerültek kagylóhéjak. A csőtálp-töredék belsejében is voltak kagylók. A sírgödör különböző részén, aljától felfelé sok helyen figyeltünk meg faszénzsemcséket, amelyek a koponya hátsó részén erőteljesen jelentkeztek. A koponyatető mögött halpikkelyeket is találtunk. Az áll környékén vöröses anyagot (hematit?) figyeltünk meg. Közvetlen mellékletek nem voltak, de bizonyos jelenségek alapján a temetkezés mégis mellékletes sírnak tartható. A sírgödör széle felett, a koponyától nyugatra két nagyméretű, kissé egymásra csúsztatott lapos őrlőkő került elő, amelyek feltehetőleg a sírhoz tartoztak. Ugyancsak ide tartozhatott az a talpas kehely, melynek töredékei az 52. obj. feltárása során, a kövek magasságában kerültek elő (5. kép). A legvalószínűbb melléklet a váll felett talált egész csőtálp, amelyet a kibonott sírban is jól megfigyelhettünk. Ez annál inkább is valószínű, hogy a sírhoz tartozott, mert az 52. objektumban egyébként csak kisebb és egyes töredékeket találtunk.

A zsugorított testhelyzetű csontváz hossza: 75 cm, a sírgödör hossza: 108, szélessége: 55–56 cm. Az őrlőkövek magassága a koponyatetőtől: 30 cm. A combcsont hossza: 35 cm + térdízület (5–6 cm).

Lengyel III/b időszak

43. objektum: Nagyméretű, szabálytalan kör alakú, teknős aljú sekély gödör. Oldala meneteles, alja több kisebb mélyedéssel tagolt. A felső 20 cm-es sötétbarna rétegben, főleg középtájon, a Lengyel III/b időszak igen nagy mennyiségű jellegzetes kerámialeleteit tártuk fel (agyagkanál, álfüles töredék, csőrös fülek stb.). Emellett kőbalta, kőpengék, őrlőkő töredék és minimális állatcsont került elő. Az objektum alsó részében jelentkező világosbarna betöltés jelentősen kevesebb leletet tartalmazott.

A leletanyagot az 1999-ben megrendezett veszprémi konferencián mutattuk be (Virág-Biró 1999.), részletes közlése folyamatban van.

Kostolac kultúra

53. objektum: Nagyjából észak-déli tengelyű, teknős aljú, ovális gödör, betöltésében jól megfigyelhető rétegződésekkel. A felső fekete zsíros betöltés alatt, a gödör középső részének aljában égéstermékes réteg (6–8 cm vastag) – hamu, patiscstörmelék, sok faszén került elő. A gödörben kevés mállékony, rossz megtartású állatcsontot, és vi-

Description of the more significant units

Starčevo culture

Unit Nr. 52: refuse pit of the Starčevo culture and under this, a burial of the Starčevo culture. The northern part of the pit over the burial was cut by unit Nr. 53, a pit of the Kostolac culture. The remaining part of the pit was rectangular with rounded corners, containing a greyish brown sediment rich in Starčevo pottery including a pedestal bowl. Close to the bottom of the pit, over the burial, grains of charcoal, some chipped stone tools and fragments of an idol (leg?) were also found.

The burial was found deepened in the Starčevo pit, after reaching the bottom of unit 52 (Figs. 3,4). The grave pit is of strikingly small dimensions, rectangular with rounded corners, narrowing towards the south and the north with a tubby bottom. It was marked by light brown colour and scattered mussel shells at the bottom of pit 52. Probably the pit was already filled in at the burial as scattered pottery fragments got into the grave fill. The northern part of the grave pit was cut by unit no. 53 (Kostolac culture), but fortunately its bottom did not reach the grave itself and the skeleton remained intact.

The person in the grave was a young grown-up woman lying in a strongly contracted position, facing left, directed S-N. The state of preservation of the skeleton was fairly good. The knees were raised high; the heel-bones were at the pelvis. The upper arms were lying along the trunk, the lower arms were bent close to the chin. Probably due to the small size of the grave pit, the skull was raised a little and turned left, slightly bent forward. The skeleton was slightly disturbed around the chest by some animals thus the ribs, lower mandible and some teeth were dislocated. The ends of the joints were not connected by the bones as yet, denoting the young age of the deceased woman.

At the left shoulder, remains of a large pedestal bowl were found (the pedestal part preserved in one block), at the right pelvis, fragments of a large vessel ornamented by knobs were found. The most remarkable feature was the presence of scattered *Unio* shells in variable dimensions, occurring in pairs or single, some already apparently broken when put in the grave. The largest shell observed was stuck on the right temporal bone of the skull. Scattering with shells could take place during the whole process of the burial as some of the shells were found under the skeleton. Inside the pedestal part of the bowl, shell fragments were also observed. Behind the skull, fish scale was also observed. At several parts of the grave fill, from the bottom till its top charcoal grains were observed, appearing in an essential quantity at the rear part of the skull. Around the chin, red substance (hematite?) could be observed.

There are no immediate grave-goods which could be associated with the burial. However, some features observed still indicate the presence of grave goods. Just

szonylag sok kerámialeletet találtunk. Az objektumot a Kostolac kultúra néhány jellegzetes díszű töredéke keltezi. Előkerült egy cső alakú agyagtárgy is, mely kiöblösödő edényhez csatlakozhatott. Valamennyi zárt objektumból talajmintát vettünk iszapolásra és természettudományos vizsgálatokra. Az 1999-es földminták iszapolása már megtörtént, a természettudományos (archeobotanika, malakológia) feldolgozás folyamatban van.

A kora neolitikus Starčevo kultúra

kutatásának eddigi eredményei a lelőhelyen

A Starčevo kultúra települési rendjének dokumentumait zömében hulladékgödrök képviselik a lelőhelyen. A viszonylag nagy nyitott felület ellenére házakat, vagy egyértelműen a kultúrához köthető egyéb telepjelvényt nem találtunk.

A gödrök elhelyezkedéséből valószínűsíthető, hogy a telepen föld felszínére épített házak állhattak. Egykori jelenlétükre utalnak az égett tapasztötredékek is. Szerkezetükre vonatkozóan kétségtelen bizonyítékot a feltárás során nem sikerült megfigyelniük.

A legfontosabb objektum, amit az ásatás feltárt, kétségtelenül a Starčevo kultúra temetkezése (52. objektum, Starčevo gödör alatt). Ebből a korszakból általában kevés temetkezést ismerünk Magyarországról. Ez különösen igaz a Dunántúllal kapcsolatban. A Starčevo kultúra magyarországi leletanyagában eddig mindössze egy sír került elő két temetkezéssel, Lánycsók³. A Máriaasszony-szigeten folytatott korábbi feltárások során⁴ már került elő egy sír, amely feltehetően a kora neolitikum idejére keltezhető, erről azonban egyelőre részletes adatokat nem ismerünk. A temetkezési rítus mindenben megfelel a kultúra temetkezéseiről rendelkezésünkre álló adatoknak⁵. A csontváz antropológiai meghatározását, feldolgozását K. Zoffmann Zsuzsa végezte el, aki szerint az elhunyt fiatal lány jól illeszkedik a Starčevo kultúra eddigi népességéről kialakított képbe.

A rétegtani adatok alapján a kora neolitikus objektumokhoz sorolt temetkezés pontosabb korának megismerésére, illetve megfigyeléseink igazolására feltétlen szükségesnek tartottuk természettudományos kormeghatározás (C¹⁴ vizsgálat) elvégzését magán a csontanyagban. Mivel a csontváz korához képest igen jó megtartási állapotban volt, a debreceni ATOMKI C¹⁴ laboratóriumának munkatársaival valamint az antropológus kollégákkal egyeztetve a rendszertanilag kevésbé értékes bordacsontokból, előzetes dokumentálás után mintát küldtünk a laboratóriumnak (60 g).

Az eredményeket az alábbiakban idézzük (6. kép).

A vizsgálati eredmények megerősítik a rétegtani megfigyelések alapján történt keltezést, egyben értékes

over the grave pit, west of the skull there were two large flat grinding stones placed slightly sliding over each other, which probably belonged to the grave. We can also associate the pedestal bowl found at the same depth in the bottom of pit 52 with the grave (Fig. 5). Most probably, the pedestal fragment found over the shoulder can be associated with the grave and the burial itself. This association seems likely because unit 52 altogether yielded typically only fragments of pottery.

The length of the skeleton in contracted position is 75 cm, length of the grave pit: 108, width of the grave pit: 55-56 cm. The grinding stones were observed 30 cm high from the skull. The length of the femur was measured 35 cm + knee joints (5-6 cm).

Lengyel III/b period

Unit Nr. 43: Large, irregular round pit with shallow tubby bottom. Its side is sloping continuously, the bottom is dissected into several smaller hollows. In the dark brown coloured sediments of the upper 20 cm part, mainly in the middle of the pit, a large amount of characteristic finds from the Late Lengyel (III/b.) period were found (clay spoon, fragments with pseudo-handle, beaked handles etc). Apart from this, a rich selection of stone tools (blades, polished stone tools, grinding stone fragments) and very few animal bones were found here. The finds were presented in a preliminary communication on the Lengyel '99 held in Veszprém (Virág-Biró 1999), detailed publication is in progress.

Kostolac culture

Unit Nr. 53: An oval pit directed approximately in a N-S axis with tub-like oval bottom, with apparent layers in the sediment filling in the pit. Under the top greasy black fill, at the central part of the pit combustion products – ash, charcoal, burnt daub fragments were observed in a thickness of 6-8 cm. There were a number of animal bones and relatively rich set of pottery found here. The pit is dated by some typical ornamented pieces. A tube-like clay object belonging to a flask was also found here.

All closed archaeological units were sampled for silting and scientific analysis. The silting of the 1999 samples has been performed already and the natural scientific evaluation (archaeobotanical, malacological, micropalaeontological etc. studies) are in progress.

Preliminary results in the study of the Early Neolithic Starčevo culture on the site

Evidences of the settlement pattern of the Starčevo culture on the Vörs-Máriaasszony-sziget site are mainly represented by the shallow refuse pits. In spite of the relatively large open surface no houses or other settlement features unambiguously connected to this culture were found.

The layout of the pits indicates that the settlement probably contained houses built on the ground surface.

3 ZOFFMANN 1978

4 ARADI 1992

5 LEKOVIĆ 1985, UGYANÓ 1995, KALICZ 1990

új adattal szolgálnak a dunántúli kora neolitikum abszolút időrendjének megismeréséhez is.

További kutatások és feldolgozás

A lelőhely további kutatása a tölgyerdő felnövekedése miatt jelenleg nem tervezhető. A kutathatóságot eddig is jelentősen korlátozta a NYUVIZIG, amely engedélyezte ugyan a feltárást, de csak a gyéribben fejlődő csemete tölgyes területén. Ezzel lényegében a település déli szélének kutatása vált lehetségessé, míg a sziget magasabban fekvő gerincén, ahol a település centruma sejthető, nem végezhetünk újabb feltárást. A Starčevo kultúra településének további kutatása az erdő kitermelése után válhat reálissá, bár az erdőtelepítéssel okozott kár következményeként a lelőhely eredeti, érintetlen állapotában már nem tanulmányozható.

Az 1999. évi ásatások leletanyagának régészeti feldolgozása folyamatban van. Jelentős előrelépést elsősorban a természettudományos vizsgálatok eredményeitől várunk, amelyeknek elvégzése során Magyarországon elsőként juthatunk olyan információkhoz, amelyek alapján a korai neolitikus közösségek életmódjának, gazdálkodásának kérdéseihez, az egykori természeti környezet megismeréséhez konkrét forrásanyag birtokában szólhatunk hozzá.

A Dunántúl első neolitikus megtelepedőivel kapcsolatosan számos nyitott kérdés merül fel a kutatásban, mint az ökológiai viszonyok, a népesség eredete, illetve a korai élelemtermelés problematikája. Az ökológiai viszonyok rekonstruálása szempontjából első ízben lelőhelyünk esetében nyílt lehetőség komplex természettudományos mintavételre. A környezeti rekonstrukcióra elsősorban a pollenvizsgálatok és az iszapolás során talált növényi maradványok nyújtanak támpontokat. Az archeobotanikai vizsgálatok nyomán jelentősen bővíthetnek ismereteink a dél-dunántúli gabonatermesztésről, amellyel kapcsolatban jelenleg nincs még elegendő közvetlen bizonyítékunk, annak ellenére, hogy néhány közvetlen adat mellett, inkább közvetett adatok alapján (pl. égett gabona lenyomatok paticsokban és edénytöredékekben) a kora neolitikus gabonatermesztés egyértelműen bizonyítható. A fontos és vitatott kérdések középpontjában a dunántúli neolitizálódás hordozóinak megállapítása áll, amelyhez az antropológiai vizsgálatok eredményei további adatokkal szolgálnak. K. Zoffmann Zs. a heterogenitást emeli ki a két kultúra (Starčevo–Körös) embertani anyagában, amit az eltérő eredetnek tulajdonít. Az antropológiai sokszínűséget déli bevándorlók és a helyi populáció keveredésére vezeti vissza⁶. Az egymástól távol fekvő dél-dunántúli Starčevo települések között létező kommunikációs kapcsolatokra és a neolitizálódást még el nem ért közösségekkel történt kapcsolatfelvétellel a területükről származó, egyébként nem túlságosan gazdag kőnyersanyag vizsgálata világít rá. (Főként a Bakony vidékéről származó radiolarit és egyéb kőfajták megjelenése szinte

This is testified by fragments of burnt daub. The structure of these houses could not be observed during the excavations.

The most important feature observed is undoubtedly the burial of the Starčevo culture (unit Nr. 52, under Starčevo refuse pit). The burial customs of this period are generally scarcely known from Hungary: this is especially valid for Transdanubia. There was only one site registered so far in the Hungarian material of the Starčevo culture containing two burials at Lánycsók³. On the Máriaasszony-sziget site, previous excavations had already found a grave, which could be tentatively identified as Early Neolithic⁴ but no details are known about this burial as yet. The rite observed in the case of the grave under pit 52 corresponds in all details to known analogies about the burial customs of the Starčevo culture⁵. The anthropological investigation of the bones was performed by Zsuzsa K. Zoffmann. In her opinion (to be published in detail in the final publication), the young girl buried here shows features common in the Starčevo population known so far.

For a more exact dating of the grave apparently with no grave-goods, which was classified to the Early Neolithic heritage on the basis of stratigraphical arguments it seemed imperative to get exact data on the age of the burial by the help of radiocarbon dating, on the bones themselves. As the bones were of fairly good state of preservation, following a discussion with analysts of the Debrecen C¹⁴ Laboratory and the anthropologists, the taxonomically less relevant rib fragments were sent to the laboratory for dating, following documentation on photos. According to the sampling procedure suggested by the laboratory, 60 g total weight of (rib) bones were selected.

The results of the analyses are presented on the basis of the lab report (Fig. 6.).

The results corroborate our dating based on stratigraphical observation and, at the same time, yielded valuable new data for the absolute chronology of the Transdanubian Early Neolithic period.

Further research and elaboration

The long-term excavation of the site is essentially hindered by the growth of the young oak forest. Research possibilities were already delimited by the Forestry of the Water Management authorities, confining our work to the less developed part of the young forest. With these restrictions, the investigation of the southern margin of the settlement became possible while at the higher parts of the ridge where the centre of the prehistoric settlement could be postulated no new investigations were made. The further research of the Starčevo settle-

6 ZOFFMANN 1978, 157–162

3 ZOFFMANN 1978

4 ARADI 1992

5 LEKOVIČ 1985, UGYANÓ 1995, KALICZ 1990

valamennyi lelőhelyen.) A vörsi település kerámiaanyaga a Starčevo kultúra legkésőbbi, Spiraloïd B fázisát reprezentálja, melyben már számos, a legidősebb dunántúli vonaldíszes kerámiában is meghatározóvá váló jellegzetesség is felfedezhető. Ilyen jelenség a bemélyített vonaldísz Starčevo körben szokatlan gyakorisága, a bikónikus formák domináló szerepe, a bevágásokkal tagolt bütyök-díszek megjelenése és a felkent barbotin vagy „Schlickwurf” technika alkalmazása. Egyebek mellett főleg ezek a jellegzetességek engedik meg számunkra azt a feltételezést, hogy a vörsi település leleteit a Spiraloïd B fázis végére, illetve a dunántúli vonaldíszes kerámia kialakulásának idejére keltezzük. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül lelőhelyünk földrajzi elhelyezkedését sem, amely más lelőhelyekkel együtt a Starčevo kultúra peremterületén fekszik, ahol különböző lokális eltérések is jelentkezhetnek. Ugyanakkor a peremterületen fekvő lelőhelyek fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy azok abban a zónában fekszenek, melynek döntő szerepe volt a dunántúli vonaldíszes kerámia kialakulásában. Ma már egyre több ismertetőjele van ennek a korábban csak feltételezett folyamatnak, amely lelőhelyünk esetében konkrét, kézzel fogható leleteken keresztül is tükröződik.

A Starčevo kultúra településének valamennyi információt és leletanyagot magában foglaló feldolgozását komplex monografikus formában kívánjuk közzétenni. A kultúra Vörs, Máriaasszony-szigetről származó leletanyaga a Magyar Nemzeti Múzeum régészei gyűjteményét gyarapítja. A leletanyag restaurálása, leltározása megkezdődött.

ment will be possible only after the cutting off the forest, which will probably seriously distort the site itself.

The archaeological elaboration of the 1999 finds is in progress. We are expecting new data mainly from the scientific investigation of the silted soil samples by the help of which we can hopefully study problems related to the economy and way of life of the Early Neolithic communities in Hungary as well as get information on the natural environment of the period. There are a number of open questions for research which can be effectively studied by the help of this material, for example, the origin of the earliest Neolithic population in Hungary (specially, Transdanubia), the beginnings of food production and the reconstruction of the ecological conditions. Our excavation served abundant scientific samples for the investigation of these problems for the first time. Environmental reconstruction is supported by core drilling and the study of palaeo- (archaeo-)botanical remains, documenting the cultivation of cereals. The central issue we would like to study is the neolithisation process of Transdanubia. Preliminary studies by Zs. K. Zoffmann indicate a certain heterogeneity in the population of the two Early Neolithic cultures in Hungary, namely Starčevo and Körös which can be probably attributed to the mixing of the southern immigrants and local population⁶. Communication network and connection with the local, pre-Neolithic communities is indicated by the study of the – not very rich – lithic material. (Mainly radiolarite of the Bakony Mts. and other types of stone from the Balaton Highlands present on almost all sites). The material of the Vörs settlement can be classified into the youngest, Spiraloïd B phase of Starčevo culture containing a lot of elements present in the Oldest LBC culture as well. Such features are the frequency of carved linear ornaments unusual in the core territory of the Starčevo complex, dominance of biconical forms, appearance of knobs dissected with incisions, the application of the “Schlickwurf” technique. The appearance of these features allow us to date the existence of the Vörs settlement to the latest phase of the Starčevo culture, already by the time of the formation of the Earliest Transdanubian Linear Pottery culture. At the same time we cannot disregard the special geographical situation of the site, lying at the marginal region of the Starčevo culture where different local features can appear. The importance of the sites in the marginal zone is further stressed by the fact that they are found on a territory, which had a key importance in the formation of Transdanubian LBC. Today, we have more and more information on the details of this process.

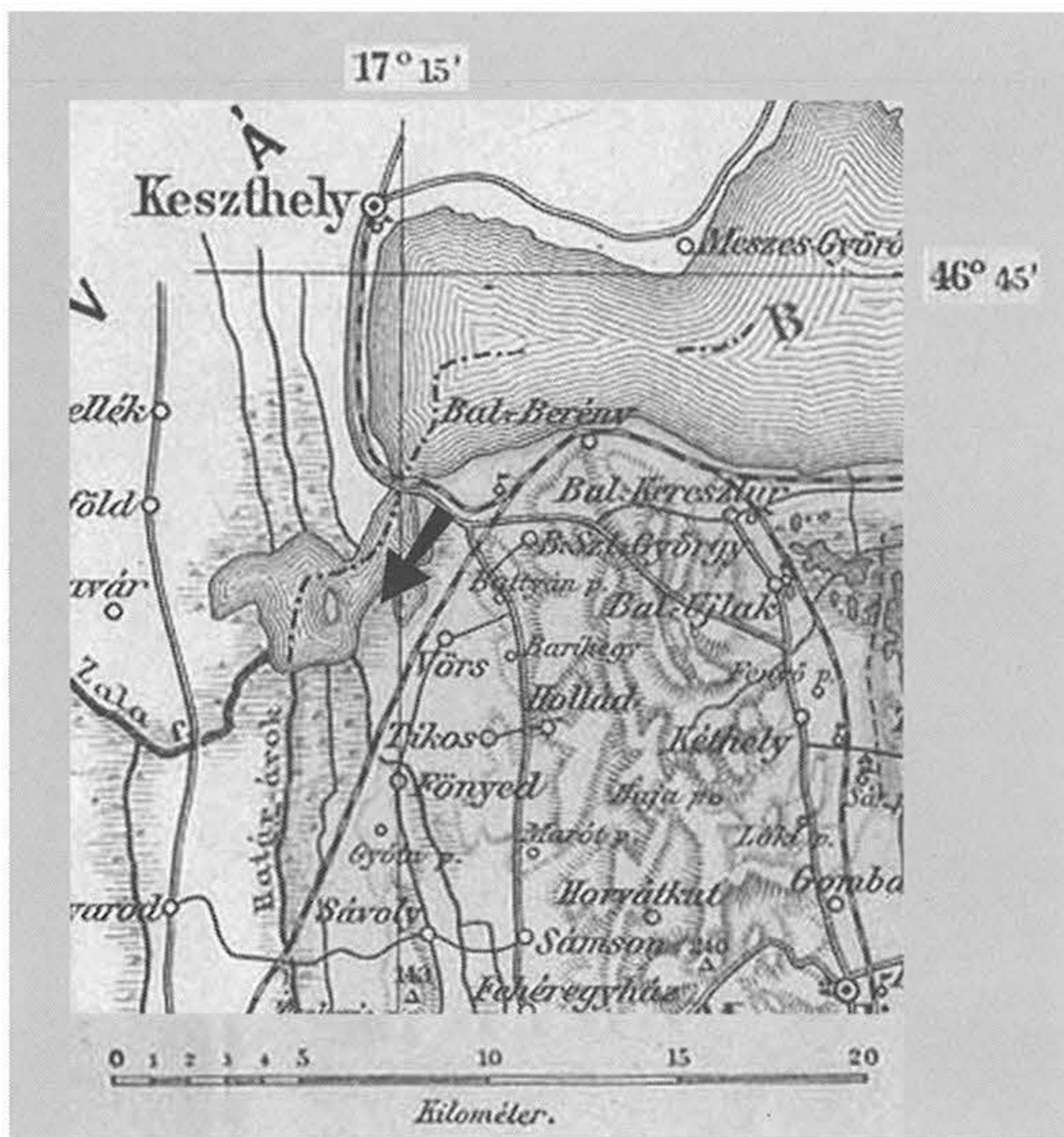
The publication of the evidences yielded by the Vörs excavation on the Starčevo culture is planned in the form of a complex monograph. The archaeological material of the Starčevo culture will be available in the Hungarian National Museum. Conservation and inventorisation of the material has been started already.

6 ZOFFMANN 1978, 157–162

Irodalom • *References*

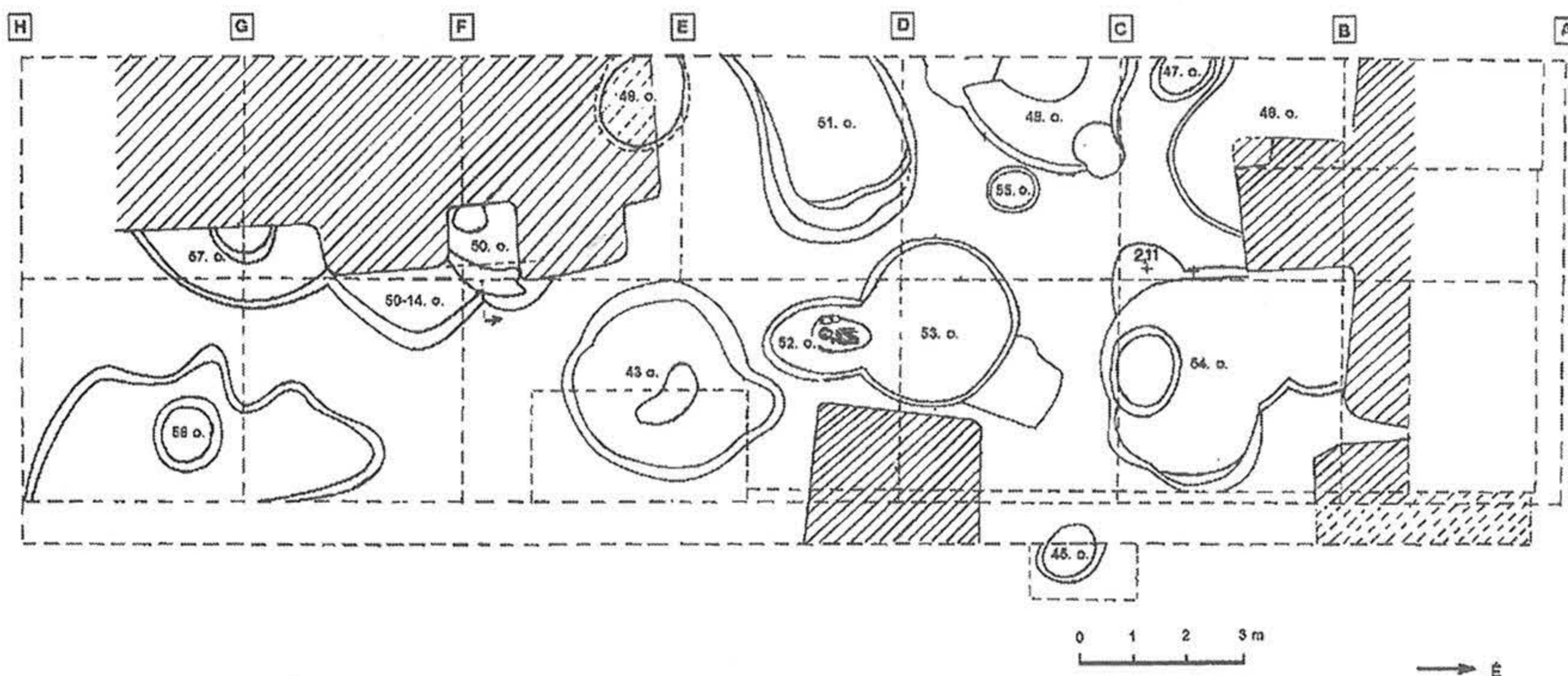
- ARADI 1990-91 ARADI Cs.: RF 44(1992) 26-27.
 KALICZ 1990 N. KALICZ: Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. IPH 4, 1990.
 KALICZ - M. VIRÁG - T. BIRÓ 1998 N. KALICZ - Zs. M. VIRÁG - K. T. BIRÓ: The Northern periphery of the early Neolithic Starčevo culture in South-Western Hungary: a case study of an excavation at lake Balaton. Documenta Praehistorica (Poročilo) 25, 1998, Ljubljana, 151-187.
 LEKOVIČ 1985 V. LEKOVIČ: The Starčevo Mortuary Practices - New Perspectives. Godisnjak Sarajevo XXIII, 21, 1985, 157-172.
 LEKOVIČ 1995 V. LEKOVIČ: Neolithic settlements. In Vaja Z. (ed.) Archeological investigations along the highway route in Srem. Novi Sad 1995. 25-44.
 H. SIMON 1996 K. H. SIMON: Ein neuer Fundort der Starčevo Kultur bei Gellénháza (Kom. Zala, Ungarn) und seine südlichen Beziehungen. In Drasovean F. (ed.), The Vinča culture, its role and cultural connections. Intern. Symp. On the Vinča culture, its role and cultural connections, Timisoara, Romania.
 M. VIRÁG - T. BIRÓ 1999 Zs. M. VIRÁG - K. T. BIRÓ: New find assemblage of the Late Lengyel culture from SW Transdanubia (Vörs-Máriaasszony-sziget) - A késő lengyeli időszak újabb leletgyűjtése a Délnyugat-Dunántúlon (Vörs-Máriaasszony-sziget) Veszprém, 1999. Oct. 11-13., Abstracts
 K. ZOFFMANN 1978 Zs. K. ZOFFMANN: Anthropological Finds in Lánycsók, Hungary from the Early Neolithic Starčevo Culture. JPMÉ 22 (1977) 1978, 152-162.
 K. ZOFFMANN 1999 Zs. K. ZOFFMANN: Anthropological data of the Transdanubian Prehistoric populations living in the Neolithic, Copper, Bronze and the Iron Ages. Savaria 24/3, 33-49.

1. kép: A lelőhely és környezete a 20. század elején (<http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/somogy.jpg> alapján). A Máriaasszony-szigetet fekete nyíllal jelöltük.

Fig. 1: The site Máriaasszony-sziget and its environs, on the basis of early XX century county map (after <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/somogy.jpg>). Site location is marked by black arrow.

Vörs - Máriaasszony - sziget
Objektum összesítő

2. kép: Az 1999-es ásatás összesítő alaprajza. Aradi Csilla 1990. évi ásatásának szelvényeit sraffozással jelöltük.

Fig. 2: Map of the 1999 excavations with the archaeological units identified. Sections from the previous excavations by Cs. M. Aradi are marked with hatched lines.

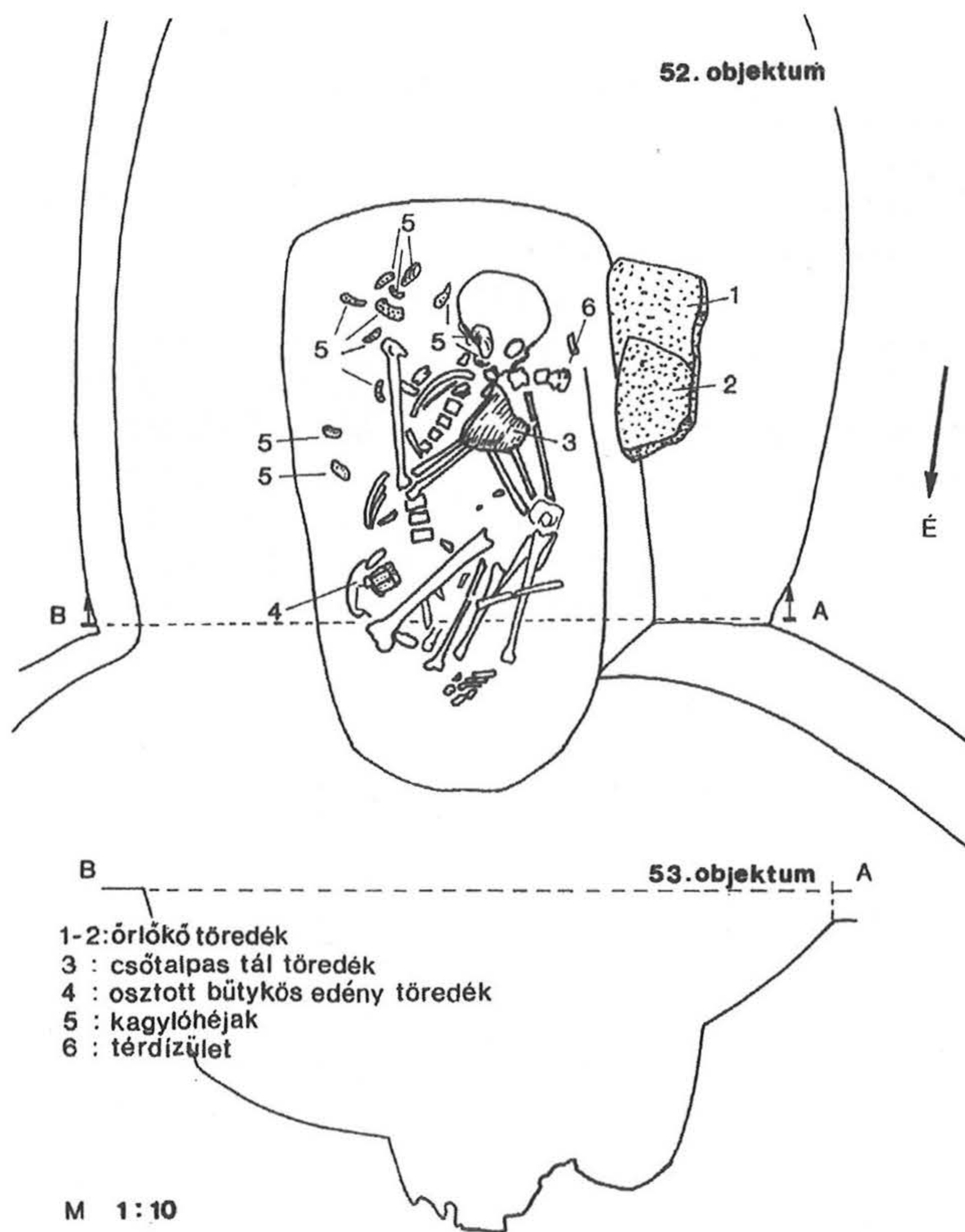
3. kép: 52. objektum: A Starčevo kultúra temetkezése

Fig. 3: Unit 52: the burial of Starčevo culture

4. kép: Talpas kehely az 52. objektumból (Starčevo kultúra késői fázis)

Fig. 4: Pedestal bowl from Unit 52, late phase of the Starčevo culture

5. kép: 52. objektum: A Starčevo kultúra temetkezése (rajz, metszet)

Fig. 5: Unit 52: burial of the Starčevo culture (drawing, plan and section) Key: 1-2: grinding stones, 3: fragment of pedestal bowl, 4: fragment of vessel with divided knob, 5: Unio shell remains, 6: dislocated patella.

Iktatószám: 31/2001

VIZSGÁLATI JEGYZŐKÖNYV**Minta neve:** Vörs-Máriaaszony sziget, Starčevo sit (52. obj.) emberi csont**A minta beérkezésének ideje:** 2001.05.21.**Vizsgálati módszer:** ^{14}C radiokarbon kormeghatározás**A vizsgálat elvégzésének ideje:** 2000-07-23**1. MELLÉKLET**

kód	minta neve	$\delta^{13}\text{C}$ (PDB) [‰]	konvencionális radiokarbon kor (BP)	naptári kor** 1σ (cal BC)
deb-8167	Embercsont	-20,42 ± 0,04	6510 ± 60	5510 – 5440 5430 - 5400

** : kalibrálva a RADIOCARBON CALIBRATION PROGRAM REV 4.0 szoftverrel
A koradatok kerekítése a referenciában javasoltak szerint történt.

2. MELLÉKLET

UNIVERSITY OF WASHINGTON, QUATERNARY ISOTOPE LAB
RADIOCARBON CALIBRATION PROGRAM REV 4.0
Stuiver, M. and Reimer, P.J., 1993, Radiocarbon, 35, p. 215-230.

deb-8167

Embercsont

Radiocarbon Age BP 6510 ± 55

Reference: (Stuiver et al., 1998a)

60 year moving average

% area enclosed	cal BC age ranges	cal BP age ranges	relative area under probability distribution
68.3 (1 sigma)	5512 - 5441	7462 – 7391	0.775
	5429 - 5395	7379 – 7345	0.225
95.4 (2 sigma)	5552 - 5350	7502 – 7300	1.000

References for datasets used:

Stuiver, M., Reimer, P.J., Bard, E., Beck, J.W.,
Burr, G.S., Hughen, K.A., Kromer, B., McCormac, F.G.,
v.d. Plicht, J., and Spurk, M. (1998a).
Radiocarbon 40:1041-1083.

Dr. Svingor Éva
Laboratóriumvezető helyettes
ATOMKI KAL

6. kép: Jelentés a Starčevo kultúra temetkezéséből származó embercsontanyag vizsgálatáról
(dr. Svingor Éva adatai nyomán)

Fig. 6: Report on the ^{14}C examination of human bones from the burial of Starčevo culture
(Data by Éva Svingor, Debrecen)